

*dr Michał Zaremba*¹

Katedra Ekonomii Rozwoju, Instytut Ekonomii
Uniwersytet Łódzki

Ewolucja nierówności dochodowych i majątkowych w Indiach w latach 1951–2019

WPROWADZENIE

Problem nierówności społecznych i ekonomicznych jest coraz częstszym przedmiotem analiz w obrębie nauk społecznych. Coraz większa liczba badań i dostępnych danych wyraźnie wskazuje wzrost poziomu nierówności na całym świecie w ciągu ostatnich 30–40 lat. W kontekście tych badań szczególny przypadek stanowią Indie ze względu na ogromne zróżnicowanie etniczne, językowe oraz specyficzne, powstałe w wyniku wiekowej ewolucji, instytucje społeczne. Kraj charakteryzuje się dużymi nierównościami majątkowymi i dochodowymi, mimo deklaracyjnych działań na rzecz wyrównywania nierówności oraz długoletniej polityki tzw. socjalizmu indyjskiego.

Celem artykułu jest przedstawienie poziomu nierówności majątkowych i dochodowych w Indiach w odniesieniu do prowadzonej polityki gospodarczej. Sformułowana na podstawie celu hipoteza głosi, że od czasu odzyskania przez Indie niepodległości nierówności pozostają na wysokim poziomie, mimo prowadzonej polityki i wysokiego tempa wzrostu gospodarczego, obserwowanego w ostatnich latach. Praca dzieli się na trzy części. W pierwszej przybliżony zostaje problem nierówności we współczesnym świecie i relacji z procesami wzrostu gospodarczego. Druga część jest poświęcona analizie nierówności w Indiach w latach 1951–1989, a trzecia analizuje ten problem od roku 1990. W zakończeniu syntetycznie przedstawiono wnioski z przeprowadzonych analiz. W pracy wykorzystywana jest przede wszystkim analiza historyczna bazująca na literaturze krajowej i zagranicznej oraz analiza danych zastanych.

¹ Adres korespondencyjny: Instytut Ekonomii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego, ul. POW 3/5, 90-255 Łódź; e-mail: michal.zaremba@uni.lodz.pl. ORCID: 0000-0001-9525-9100.

NIERÓWNOŚCI EKONOMICZNE A EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA. WYBRANE ASPEKTY

Na przestrzeni ostatnich lat wzrosło znaczenie problemu nierówności, które coraz częściej są stałym elementem debaty zarówno naukowej, jak i politycznej. Coraz ważniejsze stają się kwestie zależności pomiędzy nierówną dystrybucją dochodów, ubóstwem a rozwojem gospodarczym. Najważniejszą pracą jest fundamentalne dzieło Th. Piketty'ego (2015) o znamienym tytule: *Kapitał w XXI wieku*, którego generalną konstatacją jest wniosek, że (Piketty, 2015, s. 723): „gospodarka rynkowa oparta na własności prywatnej, pozostawiona sama sobie, zawiera ważne siły konwergencji związane zwłaszcza z upowszechnieniem wiedzy i kwalifikacji, ale również siły rozwarstwienia, potężne i potencjalnie zagrażające naszym demokratycznym społeczeństwom oraz wartościom sprawiedliwości społecznej, na których się one opierają”.

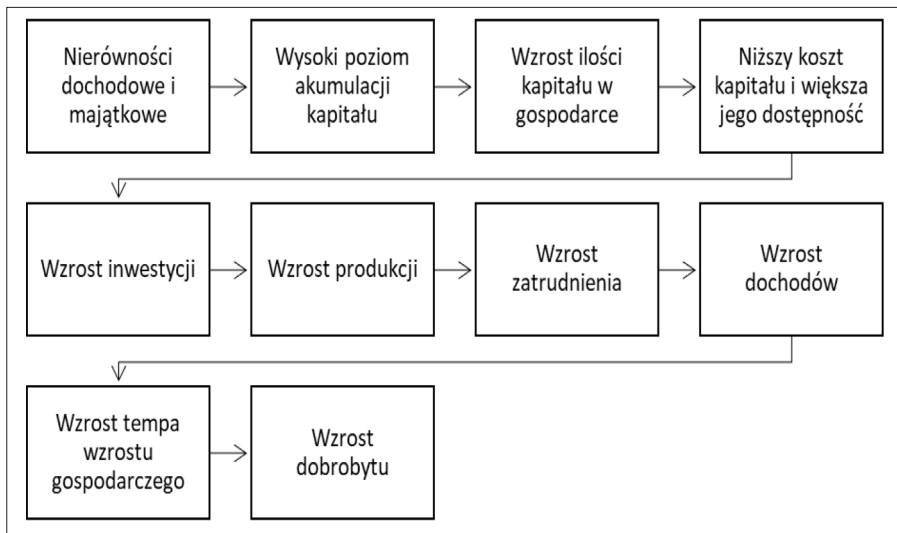
Również publikacja G. Therborna (2015), pod tytułem *Nierówność, która zabija. Jak globalny wzrost nierówności niszczy życie milionów i jak z tym walczyć* podejmuje tę problematykę. Autor stwierdza, że problemy nadmiernego zróżnicowania dochodowego poszczególnych grup tylko pozornie są domeną krajów rozwijających się. Autor wyróżnia trzy rodzaje nierówności:

- życiową – związaną z ekologią populacji, systemem statusów i wiedzą medyczną;
- egzystencjalną – uwarunkowaną przez system rodzinno-płciowy, relacje etniczno-rasowe i system statusów społecznych;
- zasobów – zależną od systemów gospodarczych, politycznych, warunków środowiskowych i osiągnięć.

Nierówności powstają na skutek działania czterech mechanizmów: dystansowania, wykluczenia, hierarchizacji i wyzysku. Determinują one m.in. stan zdrowia, długość życia, autonomię jednostek, uznanie i szacunek, zasoby ekonomiczne. Szanse życiowe kształtują się już we wczesnym dzieciństwie, a wpływ ten często jest silniejszy niż dochody i majątek (Therborn, 2015, s. 60–74).

Wszystko to silnie kontrastuje z zakorzenioną w ekonomii koncepcją indywidualistycznego i wyalienowanego *homo oeconomicus*, z której wywodzą się liberalne koncepcje akceptujące nierówności i uznające je za oczywisty element życia gospodarczego. *Homo oeconomicus*, dążąc do maksymalizacji użyteczności, uzasadnia nie tylko nierówności, będące efektem wyłącznie decyzji podejmowanych przez jednostki, ale wyklucza możliwość działań zbiorowych podejmowanych pod wpływem otoczenia społecznego. W optyce ekonomii głównego nurtu nierówności dochodowe i majątkowe sprzyjają akumulacji kapitału, który przekształcony w inwestycje, skutkuje wyższym tempem wzrostu gospodarczego, a tym samym rozwojem i modernizacją gospodarki (Woźniak, 2014, s. 9–11). Nierówności będą więc uzasadnionym i niezbędnym kosztem modernizacji i rozwoju (por. rys. 1). O ile można zakładać, że sztuczne i nadmierne redukcje nierówności będą

prowadzić do niskiej efektywności i w efekcie stagnacji, o tyle również zbyt wysoki ich poziom będzie negatywnie wpływać na gospodarkę i społeczeństwo.

Rys 1. Teoretyczne uzasadnienie istnienia wysokich nierówności ekonomicznych w gospodarce

Źródło: opracowanie własne.

Teoretycznie rzecz ujmując, optymalny podział w danej gospodarce jest tożsamy z osiągnięciem tzw. optimum Pareto, osiąganego wtedy, gdy nie jest możliwa poprawa sytuacji jednego podmiotu bez pogarszania sytuacji któregośkolwiek z pozostałych podmiotów (szerzej: Acocella, 2002). Są tu co najmniej dwa zasadnicze problemy. Po pierwsze, efektywna w sensie Pareto będzie więc sytuacja, w której przy założeniu całkowitej populacji $n=100$, dobrobyt 99 jednostek obniży się, a jednej jednostki wzrośnie wielokrotnie. Sytuacja odwrotna – poprawa sytuacji 99 jednostek i obniżenia dobrobytu 1 jednostki – będzie również kombinacją efektywną. Rozwijając to twierdzenie należy założyć, że istnieje – przynajmniej teoretycznie – nieskończony zbiór zdarzeń ekonomicznych będących optymalnymi w sensie Pareto, natomiast to, które się wydarzy, zależy od wyjściowego podziału zasobów pomiędzy podmioty gospodarujące. Biorąc pod uwagę kryterium sprawiedliwości (równości), wzrost dobrobytu wyłącznie jednego podmiotu kosztem wszystkim pozostałym będzie uznany za niesprawiedliwy, choć wciąż taka sytuacja będzie efektywna w sensie ekonomicznym.

Z modelowego punktu widzenia redystrybucja dochodów w społeczeństwie, nawet o najwyższych nierównościach dochodowych, jest działaniem pozornym, bowiem nie sprawia, że gospodarka staje się bardziej efektywna. Po drugie, w rzeczywistości gospodarki nie osiągają zwykle optimum z powodu niedoskonałości

rynku: asymetrii informacji, opóźnień czasowych czy ryzyka i niepewności (Stiglitz, 2004). Ostatecznie, nawet jeśli wolny rynek jest efektywny, a gospodarka osiąga optimum Pareto, to poziom zróżnicowania dochodów i tak może być uznany za niesprawiedliwy, co wynika z poglądów czy przekonań danego społeczeństwa. Warto zwrócić uwagę na negatywny wpływ nierówności na stabilność oraz spójność polityczną i społeczną, co zagraża prawom własności, zmniejsza zachęty do inwestowania (Alesina, Perotti, 1996, s. 1203–1228; Putman, 2000) i sprzyja tendencjom recesyjnym (Fitoussi, Saraceno, 2010). Najistotniejszym wnioskiem jest to, że nie można powiedzieć, iż efektywność wyznacza dobrobyt całego społeczeństwa. Jest tylko pewnym miernikiem informującym, czy dana działalność jest uzasadniona ekonomicznie (nadwyżka korzyści nad nakładami), ale sama z siebie nie dąży do sprawiedliwego podziału korzyści.

Przeprowadzane badania empiryczne dają niejednoznaczne wnioski. Badania Deininger i Squire'a (1996, s. 565–591), Chena i Ravalliona (1997, s. 357–382), Easterly'ego (1999, s. 239–276) oraz Dollara i Kraaya (2002, s. 195–225) wskazują, że okresy przyspieszonego wzrostu gospodarczego nie pokrywają się ze zmianami nierówności. Oznacza to, jak słusznie zauważa H.G. Ferreira, że przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego niekoniecznie sprzyja ograniczaniu nierówności (1999). Zależność odwrotna, tj. wpływ nierówności na wzrost, również nie prowadzi do jednoznacznych wniosków. Badania A. Alesiny i D. Rodrika (1994, s. 465–490) oraz R. Perottiego (1996, s. 149–187) wskazują na ujemny wpływ nierówności na tempo wzrostu gospodarczego. Z kolei H. Li i H. Zou (1998, s. 318–334) oraz K. Forbes (2000, s. 869–897) wykazali dodatnią zależność między nierównościami i wzrostem gospodarczym. Później J. H. Lopez wykazał występowanie bardzo słabej zależności pomiędzy nierównościami a wzrostem gospodarczym (2004). Zgodnie z jego ustaleniami zmniejszenie indeksu Giniego o 1% przekłada się na obniżenie tempa wzrostu gospodarczego o 0,007%. Brak wpływu nierówności na wzrost gospodarczy również wynika z badań R. J. Barro (2000, s. 5–32).

Równie istotny jest mechanizm powstawania nierówności w skali globalnej. Jak się wydaje, kluczowe znaczenie mają procesy liberalizacji wymiany handlowej i przepływów kapitałowych w gospodarce światowej oraz redukcja kosztów transportu i komunikacji, które istotnie „przyspieszyły” w latach osiemdziesiątych XX wieku (Kowalczyk, 2016, s. 23–24).

Redukcja ograniczeń taryfowych, kontroli przepływów kapitałowych oraz nowe technologie telekomunikacyjne doprowadziły do gwałtownego wzrostu wymiany handlowej oraz inwestycji zagranicznych. Choć powszechnie się uważa, że wymiana zagraniczna przynosi korzyści obu stronom, to te korzyści wcale nie muszą się rozkładać równomiernie. O ile globalnie skutkowało to przyspieszeniem tempa wzrostu gospodarczego i spadkiem ubóstwa, to jednocześnie prowadziło do przenoszenia działalności gospodarczej do krajów o niższych

kosztach pracy oraz upowszechnienia optymalizacji podatkowej przez poszczególne podmioty.

W konsekwencji doprowadziło to do powstawania nowych i pogłębienia istniejących nierówności. Pracownicy z krajów rozwiniętych zostali wystawieni na konkurencję z pracownikami z krajów rozwijających się. Z kolei inwestycje zagraniczne, choć w teorii oznaczają transfer zaawansowanych technologii czy metod zarządzania, nie zawsze sprzyjały rozwiązywaniu problemów w krajach rozwijających się, w szczególności, gdy skutkowały one powstaniem zaawansowanych technologicznie enklaw, słabo powiązanych z resztą gospodarki (Żuławska, 2011, s. 94–100).

Procesy te prowadzą wprost do wzrostu nierówności społecznych, zarówno w wymiarze globalnym, jak i wewnątrz poszczególnych państw i powstania grup, które „wygrały” na globalizacji oraz tych, które na niej stracili. Dodatkowo, nierówności pomiędzy tymi dwoma grupami ulegają systematycznemu powiększaniu, a samo zjawisko zostało określone przez J. E. Stiglitz (2015) jako globalizacja asymetryczna. Poruszone problemy nie wyczerpują tematu, niemniej wskazują, jak frapująca i niejednoznaczna jest rola nierówności w gospodarce. Niemniej, bez wątpienia, bardzo wysokie poziomy nierówności negatywnie odbijają się na gospodarce, prowadząc nie tyle do jej rozwoju, co stagnacji oraz wzrostu napięć i konfliktów społecznych.

NIERÓWNOŚCI MAJĄTKOWE I DOCHODOWE W INDIACH W LATACH 1951–1989

Od odzyskania niepodległości w 1947 roku aż do kryzysu na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku Indie były statyczną, centralnie planowaną i silnie regulowaną gospodarką mieszaną, która w zamierzeniu miała łączyć w sobie elementy kapitalizmu i socjalizmu, a przyjęty system gospodarczy lokalną wersją tzw. trzeciej drogi. Pierwotny model rozwoju zakładał długookresowe planowanie oparte na analizach Komisji Planowania i planach pięcioletnich, przy funkcjonowaniu rynku i rozwoju prywatnej przedsiębiorczości. Zakładano, że Indie mogą wykorzystywać zasoby z sektora rolnego nie wywołując gwałtownej reakcji ludności, m.in. poprzez korzystanie z pomocy żywnościowej z USA oraz za pomocą reformy rolnej, która rozbiłaby wielkie gospodarstwa rolne i rozdysponowywałaby ziemię wśród drobnych rolników.

Niemniej, już na początku lat sześćdziesiątych stało się oczywiste, że wzrost produkcji zbóż ledwo nadążył za wzrostem liczby ludności. Decyzje dotyczące polityki przemysłowej w większości przypadków okazały się nietrafione, a wprowadzane rozwiązania mało efektywne. Ponadto, rozbudowany system pozwoleń i licencji skutecznie blokował rozwój przemysłu i utrwalał nieefektywne mecha-

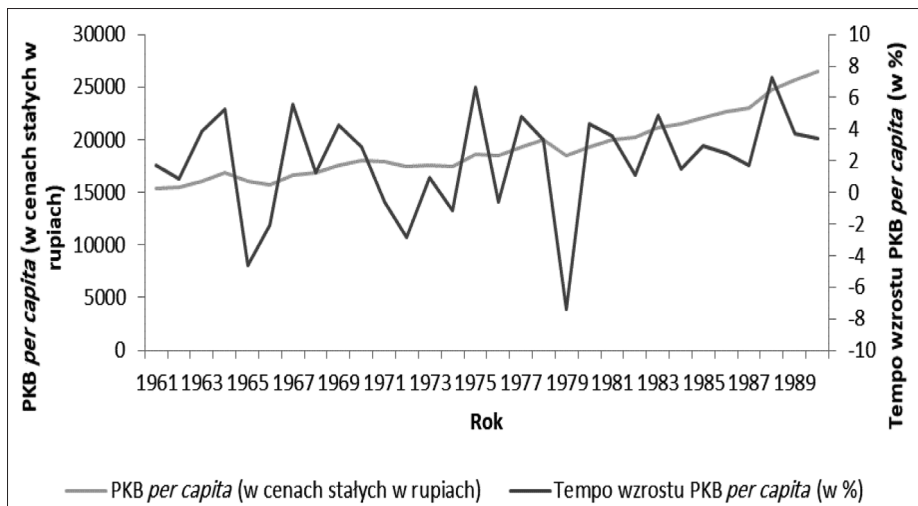
nizmy w gospodarce. W efekcie, zaczęto mówić o tzw. hinduskim tempie wzrostu. Średni wzrost PKB w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wynosił ok. 3%–4%, co było bardzo niskim wynikiem w porównaniu z innymi państwami regionu – zarówno socjalistycznymi, jak i kapitalistycznymi. W efekcie Indie, w większości niedotknięte zniszczeniami wojennymi czy gwałtownymi rewolucjami, z pierwszej gospodarki Azji, zaczęły wyraźnie odstawać od reszty. W rezultacie można raczej mówić o stagnacji, a nie rozwoju (por. tabela 1).

**Tabela 1. PKB *per capita* krajów Azji Wschodniej w latach 1950–1990
(dane w dolarach międzynarodowych wg kursu z roku 1990)**

Kraj \ Rok	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Chiny	448	577	662	702	778	871	1061	1519	1871
Indie	619	676	753	771	868	897	938	1079	1309
Indonezja	840	986	1019	990	1194	1507	1876	1979	2526
Japonia	1921	2771	3986	5934	9714	11 344	13 428	15 331	18 789
Filipiny	1070	1358	1476	1633	1764	2033	2376	1981	2224
Korea Południowa	854	1169	1226	1436	2167	3162	4114	5670	8704
Tajlandia	817	945	1078	1308	1694	1959	2554	3050	4633
Tajwan	924	1250	1492	2056	2980	3958	5869	8113	9886
Bangladesz	540	508	544	607	629	529	548	577	640
Birma	396	467	564	617	642	663	820	935	778
Hongkong	2218	2636	3134	4825	5695	6991	10 503	12 763	17 541
Malezja	1559	1460	1530	1804	2079	2648	3657	4157	5132
Nepal	496	554	607	631	653	642	637	713	808
Pakistan	643	635	647	771	952	978	1161	1399	1589
Singapur	2219	2358	2310	2667	4439	6430	9058	10 710	14 220
Azja Wschodnia ogółem	668	816	959	1117	1421	1593	1868	2229	2707

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Maddison, 2006).

Gwałtowne przemiany w Azji – rozwój Japonii, szybki wzrost tzw. azjatyckich tygrysów czy chińska transformacja od końca lat siedemdziesiątych XX wieku – sprawiły, że debata na temat ewentualnej reformy, liberalizacji i otwarcia gospodarki stała się powracającym tematem w Indiach. Osiągany wzrost był niewystarczający do industrializacji i modernizacji kraju. Nie wywarł takiego wpływu na gospodarkę, jak miało to miejsce w innych, szybko rozwijających się krajach azjatyckich, np. Japonii czy Korei Południowej.

Rys. 2. Tempo wzrostu PKB per capita i wartość PKB per capita Indii w latach 1961–1990 (odpowiednio w % i rupiach w cenach stałych)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (World Bank Data Base, <http>).

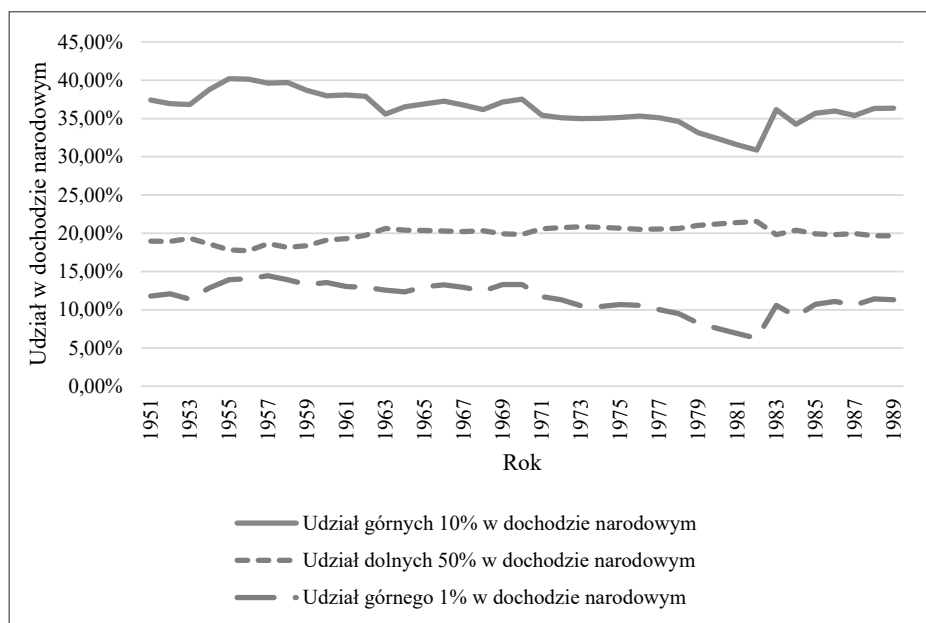
Nieefektywność przyjętego systemu oraz niską skuteczność metod i narzędzi rozwoju potwierdzają dane dotyczące ubóstwa i nierówności. Do połowy lat siedemdziesiątych poziom ubóstwa nie tylko się nie zmniejszał, ale nastąpił jego znaczący wzrost. W latach 1951/52–1973/74 odsetek ludności znajdującej się poniżej linii ubóstwa zwiększył się o 9,6 pkt proc., co należy uznać za bardzo wysoki wzrost. Zwraca uwagę fakt, że stopa ubóstwa rosła szybciej w miastach niż na wsiach, co jest prawdopodobnie wynikiem dużych migracji, a co za tym idzie – wzrostu bezrobocia i rozszerzania się dzielnic nędzy w miastach (tabela 2).

Tabela 2. Odsetek ludności poniżej linii ubóstwa w wybranych latach

Lata	Odsetek ludności poniżej linii ubóstwa		
	ogółem	miasta	wsie
1951–1952	45,3	35,5	47,4
1961–1962	46,5	43,6	47,2
1970–1971	52,9	45,0	54,8
1973–1974	54,9	49,0	56,4
1977–1978	51,3	45,2	53,1
1983	44,5	40,8	45,7
1987–1988	38,9	38,2	39,1
1993–1994	36,0	32,4	37,3

Źródło: (Acharya i in., 2006, s. 136).

Mimo podejmowanych działań na rzecz redukcji ubóstwa, większej inkluzji i wyrównywania nadmiernych nierówności społecznych przez cały okres tzw. socjalizmu indyjskiego widoczna była raczej stagnacja i petryfikacja dotychczasowego stanu. Było to paradoksalne nie tylko ze względu na deklaratywny socjalizm dużej części indyjskiej klasy politycznej, ale również powszechne przekonanie o konieczności stopniowej, acz konsekwentnej modernizacji państwa i społeczeństwa. Doskonale ten stan ilustrują dane o koncentracji dochodów przez wybrane grupy w populacji, które jednoznacznie pokazują stałą, utrzymującą się poziom nierówności. Na ich poziom nie miały większego wpływu ani wzrost PKB, ani klęski żywiołowe czy prowadzone wojny (por. rys. 3).

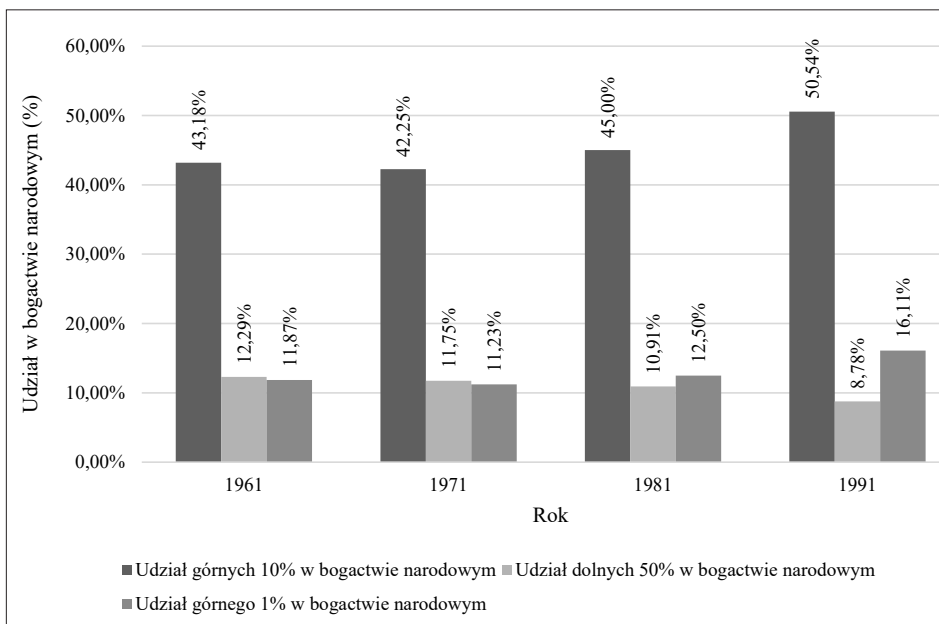

Rys. 3. Udział górnego 1%, górnych 10% i dolnych 50% w dochodzie narodowym Indii (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (World Inequality Database, [http](http://)).

Taki sam stan można zaobserwować w przypadku nierówności majątkowych, ilustrowanych udziałem poszczególnych grup w bogactwie narodowym (rys. 4). Wyraźnie widać wysoki poziom akumulacji kapitału przez poszczególne grupy społeczne i związane z tym rozwarstwienie dochodowe (por. rys. 3). Przyczyn można doszukiwać się zarówno w historii – długim dziedzictwie feudalnym, a później kolonializmie brytyjskim, jak i w specyficznych i unikalnych instytucjach społecznych, które sankcjonowały i podtrzymywały nierówności. Najbardziej znaną instytucją społeczną w Indiach jest system kastowy, do którego przynależność jest dziedziczona. Oficjalnie funkcjonował on w Indiach aż do 1947

roku, gdy nowa konstytucja formalnie go zniósła. Najsilniejszym filarem jego istnienia, jest endogamia wewnątrzkastowa. Szacuje się, że wciąż obecnie ponad 95% wszystkich małżeństw to małżeństwa wewnątrzkastowe (Kumar, Ladusingh, 2019, s. 588–599). Co ciekawe, choć system kastowy jako taki ma swoje źródła w tradycjach i filozofii hinduskiej, w większym czy mniejszym stopniu, jest on również uznawany przez indyjskich muzułmanów, buddystów, sikhów czy chrześcijan.

Rys. 4. Udział górnego 1%, górnych 10% i dolnych 50% w bogactwie narodowym Indii (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (World Inequality Database, [http](http://)).

Podsumowując, mimo socjalistycznych inspiracji ówczesnych władz indyjskich oraz nawiązywania do ówczesnych teorii modernizacji, okres 1947–1990 pod względem osiąganych wyników gospodarczych był raczej okresem stagnacji i zastoju. Prowadzona wówczas polityka gospodarcza nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, a przyjęta strategia doprowadziła nie tyle do szerokiego rozwoju, co raczej do faktycznego utrwalenia niekorzystnych tendencji. Przez całe dekady tempo wzrostu, w porównaniu do innych krajów azjatyckich, było relatywnie niskie i powszechnie mówiono o tzw. hinduskim tempie wzrostu, a wzrost gospodarczy właściwie w ogóle nie wpłynął na poziom nierówności społecznych.

Mimo jednak tych wszystkich problemów nie można odmówić pewnych sukcesów, które miały wpływ na rozwój kraju w przyszłości: zaczęto na szeroką

skalę zwalczać analfabetyzm, a także poprawiono wskaźniki zdrowotne poprzez zwiększenie poziomu higieny i szczepień, dostęp do wody pitnej czy tworzenie sieci przychodni i szpitali. Jednocześnie kładziono nacisk na emancypację kobiet i tworzenie jednego narodu i państwa po latach kolonizacji i pomimo znacznych różnic etnicznych, językowych i kulturowych.

EWOLUCJA NIERÓWNOŚCI EKONOMICZNYCH W INDIACH OD LAT DZIEWIĘDZIESIĄTYCH XX WIEKU

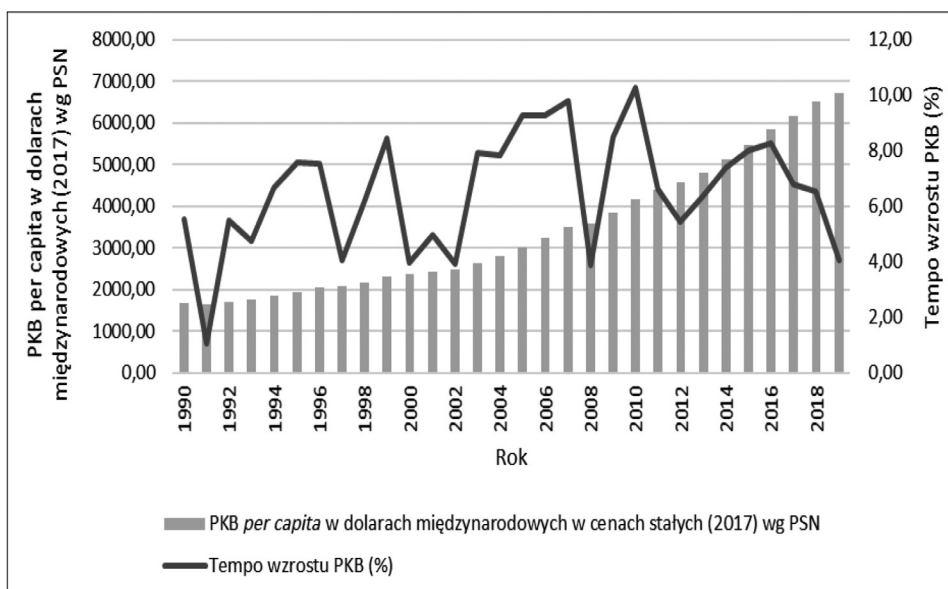
Aż do niemal całkowitego załamania gospodarki w roku 1990 nie zdołano przeprowadzić realnej i dogłębnej reformy gospodarczej. Jedynym wyjątkiem był okres rządów Rajiva Gandhiego (1984–1989), który obejmował złagodzenie regulacji, poluzowanie polityki handlowej i reformę systemu podatkowego – maksymalne krańcowe stawki podatku dochodowego spadły z rekordowych 97,5% do 50% w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku.

Jedną z bezpośrednich przyczyn kryzysu w Indiach na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku był wzrost zadłużenia, któremu towarzyszyło zmniejszanie się poziomu rezerw walutowych. W roku gospodarczym 1980/1981 rezerwy walutowe Indii wyniosły 5,8 mld USD, a w 1991 roku stanowiły on jedynie 896 mln USD (Chandra, Mukherjee A., Mukherjee M., 1999). Sytuację pogarszał spadek napływu dewiz od Hindusów pracujących w krajach Zatoki Perskiej, co było konsekwencją I wojny w Zatoce. Wojna przełożyła się ponadto na osłabienie kontaktów handlowych z Irakiem i Iranem oraz skokowy wzrost cen ropy naftowej, której zapotrzebowanie w ok. 70% było pokrywane przez import. Istotny wpływ na gospodarkę Indii miał także rozpad bloku wschodniego, będącego ważnym partnerem handlowym Indii. Budżet państwa odczuł także koszt zaangażowania w konflikt syngalesko-tamiliński na Sri Lance, gdzie Indie utrzymywały korpus pokojowy w latach 1987–1990. Istotną przyczyną kryzysu było również utrzymywanie stałego, przewartościowanego kursu rupii i narastanie deficytu budżetowego. W rezultacie kraj stanął na krawędzi bankructwa zewnętrznego (por. Bywalec, 2015; Srinivasan, 2000; Virmani, 2001).

W odpowiedzi na kryzys gospodarczy zdecydowano się zwrócić o pomoc do Międzynarodowego Funduszu Walutowego, który udzielenie pożyczki warunkował przeprowadzeniem liberalnych reform wolnorynkowych, w duchu konsensusu waszyngtońskiego (por. m.in. Kumar, 2011; Joshi, Little, 1996). W dniu 27 sierpnia 1991 r. indyjski minister finansów M. Singh osiągnął porozumienie z MFW, który zgodził się na udzielenie pożyczki w kwocie 1 656 mln SDR. Jednocześnie ogłoszono memorandum w sprawie polityki gospodarczej określającej program gospodarczy rządu Indii na lata gospodarcze 1991/1992 i 1992/1993. Zwrócono się o dodatkowe limity w ramach Mechanizmu Finan-

sowania Kompensacyjnego i Awaryjnego (*Compensatory and Contingency Financing Facility* – CCRF) w odniesieniu do narastającej nierównowagi w bilansie handlowym. Rząd wskazał gotowość przystąpienia do kompleksowego programu dostosowań strukturalnych i reform gospodarczych. Zgodzono się na kwartalne ewaluacje wyników gospodarczych i finansowych aż do marca 1993 roku (Srinivas, 2018).

W wyniku przeprowadzonych reform gospodarczych nastąpiły znaczne zmiany w dynamice gospodarki Indii. Roczne tempo wzrostu PKB znacząco się zwiększyło osiągając w 2007 roku, tuż przed wybuchem kryzysu gospodarczego (2007/2008), wartość 9,8% (rys. 5). Równocześnie zwiększył się o połowę udział indyjskiego PKB w światowym, z poziomu 3,2% w 1991 roku, do ok. 10% w 2010 roku (IMF, 2021).

Rys. 5. Tempo wzrostu PKB i PKB *per capita* w Indiach w latach 1980–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (IMF, World Economic Outlook, [http](http://www.imf.org)).

Równocześnie, wraz z przyspieszeniem tempa wzrostu PKB, zmieniało się PKB *per capita*. Biorąc pod uwagę tę ostatnią zmienną, kraj ten wciąż sytuuje się wśród najuboższych i najmniej rozwiniętych gospodarek. Jest to o tyle interesujące, że Indie wprowadzając reformy gospodarcze, wybrały inny wariant niż kraje tego regionu (tygrysy azjatyckie, ChRL). Zamiast oparcia się na eksploatacji taniej siły roboczej i niskich kosztach produkcji, zdecydowano się na rozwój rynku wewnętrznego, wzrost konsumpcji oraz inwestowanie w dynamicznie rozwijające się i przyszłościowe branże, takie jak informatyka czy biotechnologia.

Spowolnienie wzrostu w początkowej fazie reformy gospodarczej nie jest zaskoczeniem ze względu na dostosowania strukturalne. Ważnym aspektem stabilizacji w Indiach było to, że gospodarka szybko wróciła na tory wysokiego tempa wzrostu po kryzysie lat dziewięćdziesiątych XX wieku. W pierwszych dwóch latach reform odnotowano niewielki spadek stopy inwestycji z 22,8% w latach 1990–1991 do 21,3% w latach 1992–1993. Inwestycje publiczne były niskie ze względu na poważne problemy budżetowe, a inwestycje prywatne uległy pogorszeniu ze względu na dostosowania do nowego otoczenia gospodarczego. W pewnym stopniu niższa stopa inwestycji została zrekompensowana przez większą efektywność wykorzystania kapitału i był to kluczowy cel reform strukturalnych (por. tabela 3).

Tabela 3. Wybrane zmienne gospodarki indyjskiej w latach gospodarczych 1990/91–1997/98²

Zmienna	1990–1991	1991–1992	1992–1993	1993–1994	1994–1995	1995–1996	1996–1997	1997–1998
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9
Dynamika gospodarcza (w %)								
Wzrost PKB	5,4	0,8	5,3	6,2	7,8	7,2	7,5	5,1
Wzrost produkcji przemysłowej	7,0	-1,7	4,4	6,9	10,8	12,7	6,8	5,8
Wzrost produkcji rolnej	4,2	-2,0	5,8	3,6	5,2	-2,3	7,3	-1,8
Krajowe wskaźniki makroekonomiczne								
Oszczędności krajowe brutto (% PKB)	24,3	22,9	22,0	22,7	25,6	25,3	26,1	-
Inwestycje krajowe brutto (% PKB)	27,7	23,4	23,9	23,3	26,9	27,1	27,3	-
Deficyt fiskalny (% PKB)	8,3	5,9	5,7	7,4	6,1	5,4	5,2	6,1
Stopa inflacji (%)	10,3	13,7	10,1	8,4	10,9	7,7	6,4	4,8
Wzrost agregatu pieniężnego M3 (%)	15,1	19,3	15,7	18,4	22,3	13,7	16,0	17,0

² Dane w tabeli są podane dla tzw. lat gospodarczych (*economic years*). Od czasu panowania Brytyjczyków (okres tzw. *British Raj*) aż do dzisiaj w Indiach w sferze gospodarczej powszechnie stosuje się datowanie według tzw. lat gospodarczych, które obejmują m.in. rok finansowy, rok budżetowy czy rok obrachunkowy. Rok zaczyna się 1 kwietnia danego roku i kończy się 31 marca roku kolejnego. Nie są znane dokładne powody utrzymywania tego systemu, najczęściej uznaje się to za element dziedzictwa brytyjskiego na półwyspie (w Wielkiej Brytanii dawniej rok obrachunkowy zaczynał się 1 kwietnia i kończył 31 marca) lub też ukłon w stronę lokalnych tradycji – tradycyjny kalendarz hinduski żegnał stary i świętował nowy rok na przełomie marca i kwietnia.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Wskaźniki związane z handlem i wymianą zagraniczną								
Poziom rezerw pod koniec roku jako wielokrotność miesięcznego importu w danym roku	2,5	5,3	4,9	8,6	8,4	6,0	6,6	7,0
Wzrost eksportu (w mln USD)	9,2	-1,5	3,8	20,0	18,4	20,7	5,3	2,6
Wzrost importu (w mln USD)	13,5	-19,4	12,7	6,5	22,9	28,0	6,7	5,8
Deficyt na rachunku bieżącym (% PKB)	-3,2	-0,4	-1,8	-0,4	-1,1	-1,8	-1,0	-1,5
Wskaźnik obsługi długu publicznego ³	35,3	30,2	27,5	25,6	26,2	24,3	21,4	18,3
Wskaźniki społeczne								
Długość życia (w latach)	58,7	59,4	60,8	-	-	-	62,4	-
Współczynnik urodzeń (na 1000)	30,2	29,5	29,2	28,7	28,7	28,3	27,4	-
Współczynnik zgonów (na 1000)	9,7	9,8	10,1	9,3	9,3	9,0	8,9	-
Współczynnik śmierci niemowląt (na 1000)	80,0	80,0	79,0	74,0	74,0	74,0	72,0	-

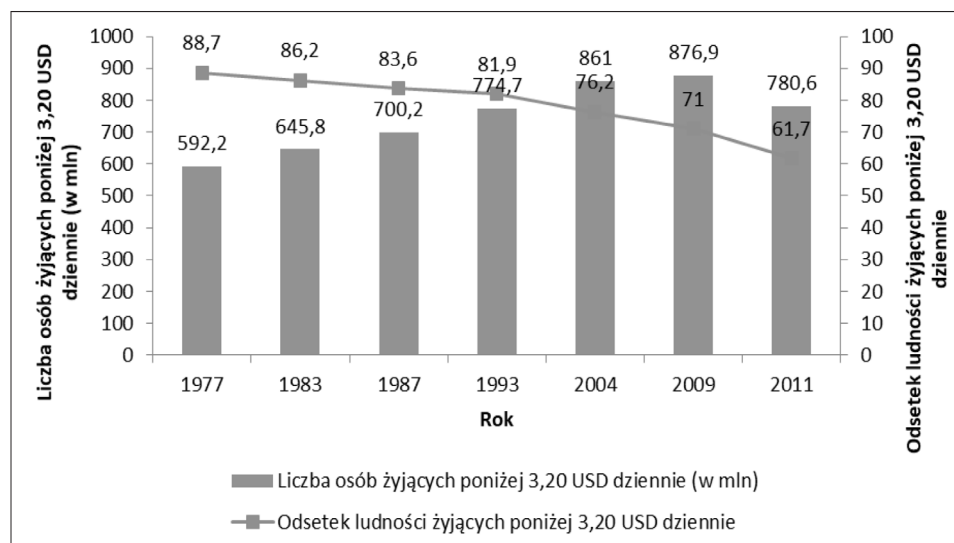
Źródło: (Ahluwalia, 2018, s. 3).

Nie ma wątpliwości, że wzrost PKB przełożył się na wyższe dochody, a tym samym wpłynął na zmniejszenie się poziomu ubóstwa. Dane dotyczące ubóstwa korespondują z danymi o przeciętnej długości życia oraz poziomie alfabetyzacji. Zgodnie z danymi Banku Światowego, poziom alfabetyzacji na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat wzrósł z niewiele ponad 50% do prawie 75%, natomiast przewidywana długość życia przy urodzeniu zwiększyła się z niecałych 58 lat do prawie 70 (World Bank, <http://>). W obu przypadkach widoczna jest zasadnicza poprawa, wskazująca na stały rozwój, mimo kryzysu i dostosowań strukturalnych. Niemniej Indie, mimo ogromnego potencjału, wciąż są krajem znajdującym się na niskim poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego, zarówno w porównaniu z innymi krajami azjatyckimi, jak i z krajami arabskimi czy latynoskimi.

Istotną kwestią jest to, jak liberalne reformy wpłynęły na poziom ubóstwa. W tym przypadku ocena jest ambiwalentna – o ile systematycznie spada liczba osób żyjących w skrajnym ubóstwie, o tyle, postęp w ograniczaniu zacofania go-

³ Wskaźnik obsługi długu publicznego rozumiany jest tutaj jako stosunek płatności z tytułu obsługi zadłużenia (kapitał + odsetki) do dochodów z eksportu danego kraju.

spodarczego w Indiach jest o wiele mniej imponujący niż w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej. Indie, pomimo tak ogromnego wzrostu gospodarczego, wciąż charakteryzują się wysoką liczbą osób żyjących w ubóstwie oraz zajmują jedno z czołowych miejsc pod względem odsetka tych osób w całej populacji (por. rys. 6).

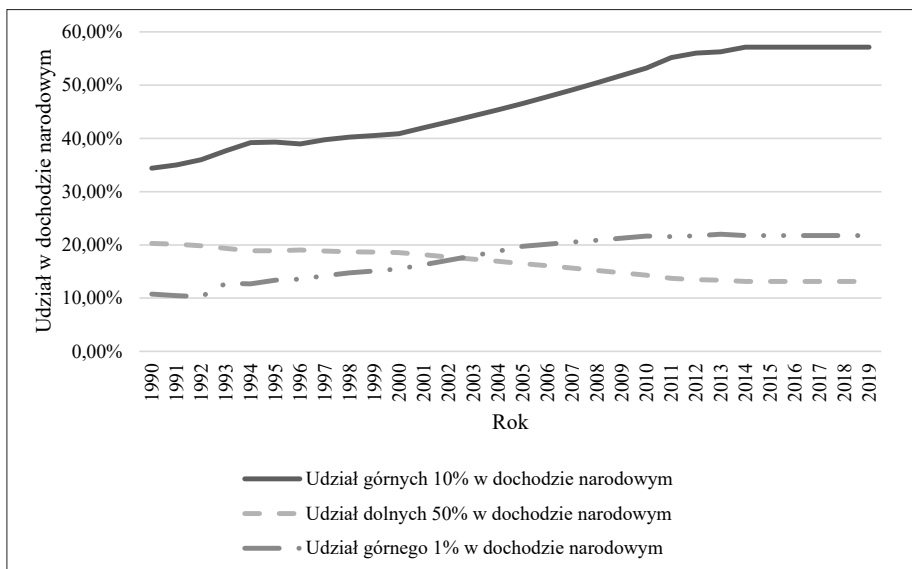

Rys. 6. Liczba i odsetek osób żyjących poniżej 3,20 USD dziennie w Indiach w wybranych latach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (World Bank Data, <http://>).

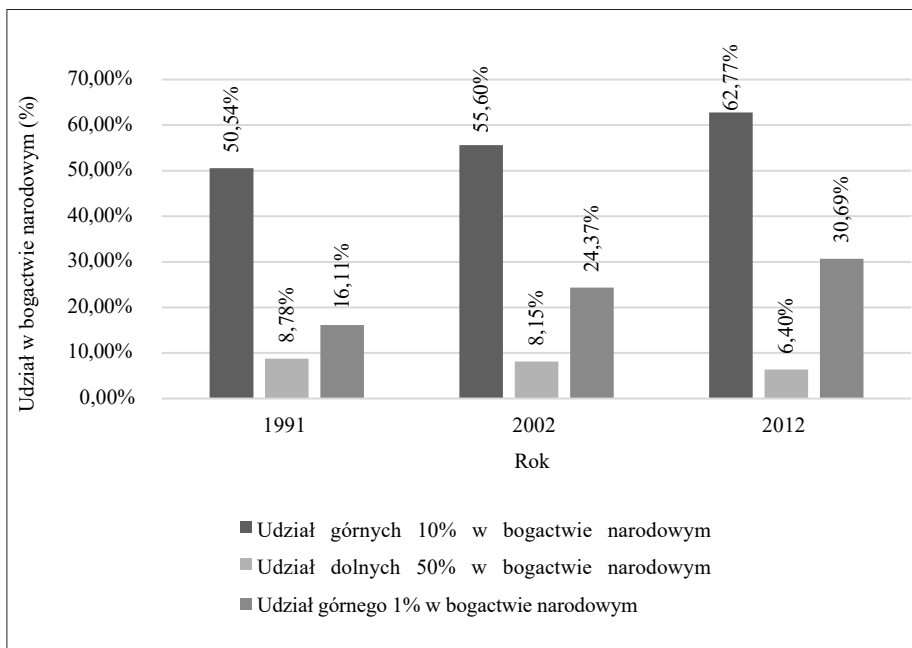
Od 1990 roku nierówności dochodowe i majątkowe gwałtownie zaczęły wzrastać (por. rys. 7 i 8), co jest konsekwencją zarówno wdrażania liberalnych reform gospodarczych, jak i szerokiego otwarcia gospodarki. Wydaje się być to typowym, jak i oczywistym kosztem tego typu reform. Uwagę zwraca przede wszystkim gwałtowny wzrost koncentracji dochodu narodowego przypadający na 10% najlepiej zarabiających, który z poziomu niecałych 35% wzrósł do ponad 57% na przestrzeni niecałych 30 lat. Również udział 1% najlepiej zarabiających systematycznie się zwiększał, przewyższając udział dolnych 50% w 2003 roku.

Owoce reform nie były i nie są równomiernie dystrybuowane w społeczeństwie, co można podsumować banalnym stwierdzeniem, że bogaci stali się bogatsi, a biedni – biedniejsi. W szczególności to widać porównując współczesne dane o nierównościach dochodowych i majątkowych z analogicznymi danymi dla lat 1951–1989. Indie zaczęły się gwałtownie zmieniać, stając się nie tylko jedną z najdynamiczniej rozwijających się gospodarek, ale również gospodarką z ogromnymi nierównościami, które nie tylko utrzymują się cały czas na wysokim poziomie, ale i rosną.

Rys. 7. Udział górnego 1%, górnych 10% i dolnych 50% w dochodzie narodowym Indii (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (World Inequality Database, <http>).

Rys. 8. Udział górnego 1%, górnych 10% i dolnych 50% w bogactwie narodowym Indii (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (World Inequality Database, <http>).

Trudno jest określić, czy wzrostowi nierówności można było zapobiec, stosując inną politykę. Można postulować scenariusz alternatywny, w którym przeciwdziała się tym tendencjom, zwiększając skalę programów socjalnych, które podniosłyby dochody ubogich lub zwiększały skalę redystrybucji dochodów w społeczeństwie. Oba warianty wymagałyby jednak dodatkowych wydatków budżetowych i jednoznacznych decyzji politycznych, które wiązałyby się z dużymi kosztami politycznymi i naruszeniem interesu określonych grup. Wszystko to sugeruje, że wzrost nierówności był w dużej mierze nieunikniony w danych warunkach społeczno-gospodarczych i przyjętej polityce społeczno-gospodarczej, zważywszy na surowe ograniczenia polityczne i gospodarcze w tamtym czasie. Widać pewną stabilizację analizowanych wskaźników, jednak trudno powiedzieć, jak długo taki stan się utrzyma, biorąc pod uwagę m.in. gwałtowne zmiany związane z pandemią SARS-CoV-2. W efekcie Indiom, szczycącym się mianem największej demokracji na świecie, grozi przekształcenie się w faktyczną plutokrację, a mocarstwowe ambicje pozostaną tylko ambicjami.

ZAKOŃCZENIE

Artykuł wyjaśnia ewolucję nierówności dochodowych i majątkowych w Indiach od 1951 roku. Udziały poszczególnych percentyli w dochodzie i majątku utrzymywały się na względnie stałym poziomie w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, przy czym udziały dla górnych warstw zmniejszały się w tym czasie nieznacznie. Zmiany te miały jednak relatywnie niewielki zasięg i znaczenie, w szczególności w kontekście wdrażania szeroko zakrojonych reform społecznych, silnych regulacji rządowych i wysokiej progresji fiskalnej. Mimo deklaratywnej budowy równego, inkluzywnego społeczeństwa, można zaobserwować faktyczną petryfikację tradycyjnych struktur sprzyjających nierównościom. Stan ten zmienił się w połowie lat osiemdziesiątych, wraz z rozwojem polityki probiznesowej, a znacząco przyspieszył na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku wraz z liberalnymi reformami opartymi na neoliberalnych zasadach konsensusu waszyngtońskiego. W efekcie tych reform w ciągu ostatnich 30 lat nastąpił znaczny wzrost poziomu nierówności.

Choć średni wzrost dochodów realnych w Indiach przyspieszył po 2000 roku, to dochód 10% najbogatszych rósł w znacznie szybszym tempie niż średnia, podczas gdy wzrost dochodów pozostałych 90% był poniżej średniej. Oznaczałoby to, że pomimo ponad 70 lat reform gospodarczych, ostatecznie nie dało się zbudować silnego, egalitarnego społeczeństwa. W długiej perspektywie może to prowadzić nie tyle do utwierdzenia systemu demokratycznego, co do powstania plutokracji w miejsce demokracji, a mocarstwowe ambicje New Delhi pozostaną na zawsze w sferze planów.

BIBLIOGRAFIA

- Acharya, S., Ahluwalia, I. J., Krishna, K. L., Patnaik, I. (2006). Economic Growth in India, 1950–2000. W: K. S. Parikh (red.), *Explaining Growth in South Asia* (s. 123–198). New Dehli: Oxford University Press.
- Acocella, N. (2002). *Zasady polityki gospodarczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ahluwalia, M. S. (2018). *India's Economic Reforms an Appraisal*. Pobrane z: <http://planningcommission.nic.in/aboutus/speech/spemsa/msa018.pdf> (2019.09.12).
- Alesina, A., Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40(6), 1203–1228. DOI: 10.1016/0014-2921(95)00030-5.
- Alesina, A., Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465–490. DOI: 10.2307/2118470.
- Barro, R. J. (2000). Inequality and growth in panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5, 5–32. DOI: 10.1023/A:1009850119329.
- Bywalec, G. (2015). *Reformy ekonomiczne i polityczne a rozwój gospodarczy Indii 1991–2012*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chandra, B., Mukherjee, A., Mukherjee, M. (1999). *India after Independence*. New Dehli: Viking Penguin India.
- Chen, S., Ravallion, M. (1997). What can new survey data tell us about recent changes in distribution and poverty? *The World Bank Economic Review*, 11(2), 357–382. DOI:10.1093/wber/11.2.357.
- Deininger, K., Squire, L. (1996). A New Data Set Measuring Income Inequality. *World Bank Economic Review*, 10(3), 565–591. DOI:10.1093/wber/10.3.565.
- Dollar, D., Kraay, A. (2002). Growth is good for the poor? *Journal of Economic Growth*, 7, 195–225. DOI: 10.1023/A:1020139631000.
- Easterly, W. (1999). Life during growth. *Journal of Economic Growth*, 4(3), 239–276. DOI: 10.1023/A:1009882702130.
- Ferreira, H. G. (1999). *Inequality and economic performance. A brief overview to theories of growth and distribution*. Pobrane z: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.458.7810&rep=rep1&type=pdf> (2021.07.10).
- Fitoussi, P. J., Saraceno, F. (2010). Europe: how deep is a crisis? Policy responses and structural factors behind diverging performances. *Journal of Globalization and Development*, 1(1), 1–19. DOI: 10.2202/1948-1837.1053.
- Forbes, K. (2000). A reassessment of the relation between inequality and growth. *American Economic Review*, 90(4), 869–897. DOI: 10.1257/aer.90.4.869.
- IMF World Economic Outlook. Pobrane z: <https://www.imf.org/en/publications/weo> (2021.07.10).
- Joshi, V., Little, I. M. D. (1996). *India's Economic Reforms 1991–2001*. New Dehli: Oxford University Press.
- Kowalczyk, S. (2016). Kilka uwag w sprawie teorii nierówności. *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, 6(4), 15–26.
- Kumar, Ch. (2011). A discursive dominance theory of economic reforms sustainability: the case of India. *India Review*, 10(2), 126–184. DOI: 10.1080/14736489.2011.574550.

- Kumar, N. P., Ladusingh, L. (2019). Discovering the Saga of Inter-caste Marriage in India. *Journal of Asian and African Studies*, 54(4), 588–599. DOI: 10.1177/0021909619829896.
- Li, H., Zou, H. (1998). Income inequality is not harmful for growth: theory and evidence. *Review of Development Economics*, 2(3), 318–334. DOI: 10.1111/1467-9361.00045.
- Lopez, J. H. (2004). Pro-poor, pro-growth: Is there a trade off? *The World Bank Policy Research Working Paper*, 3378. Pobrane z: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/14124/WPS3378.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2021.07.10).
- Maddison, A. (2006). *The World Economy. Historical Statistics*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Perotti, R. (1996). Growth, income distribution, and democracy: what the data say. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 149–187.
- Piketty, T. (2015). *Kapitał w XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Srinivas, Sh.V. (2018). *The economic history of India. India and the International Monetary Fund 1944–2017*. Pobrane z: <http://nationalarchives.nic.in/sites/default/files/new/THE%20ECONOMIC%20HISTORY%20OF%20INDIA.pdf> (2019.08.10).
- Srinivasan, T. N. (2000). *Eight Lectures on India's Economic Reforms*. New Dehli: Oxford University Press.
- Stiglitz, J. E. (2004). *Ekonomia sektora publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stiglitz, J. E. (2015). *Cena nierówności. W jaki sposób podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Therborn, G. (2015). *Nierówność, która zabija. Jak globalny wzrost nierówności niszczy życie milionów i jak z tym walczyć?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Virmani, A. (2001). India's 1990–91 crisis: reforms, myths and paradoxes. *Working Paper*, No. 4/2001-Planning Commission.
- World Bank Data Base. Pobrane z: <https://data.worldbank.org/> (2021.07.10).
- World Inequality Database. Pobrane z: <https://wid.world/country/india/> (2021.07.10).
- Woźniak, M. G. (2014). Nierówności społeczne a rozwój gospodarczy. W: B. Kłos, J. Szymańczak (red.), *Nierówności społeczne w Polsce* (s. 9–47). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Żuławska, U. (2011). Finansowanie wzrostu gospodarczego. W: R. Piasecki (red.), *Ekonomia rozwoju* (s. 94–100). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Streszczenie

Coraz większa liczba badań i dostępnych danych wyraźnie wskazuje na wzrost poziomu nierówności na całym świecie w ciągu ostatnich 30–40 lat. W tym kontekście szczególnie przypadek stanowią Indie ze względu na ogromne zróżnicowanie etniczne, językowe oraz specyficzne, powstałe w wyniku wiekowej ewolucji, instytucje społeczne.

Praca dzieli się na trzy części. W pierwszej przybliżony zostaje problem nierówności we współczesnym świecie i relacji z procesami wzrostu gospodarczego. Druga część jest poświęcona

analizie nierówności w Indiach w latach 1951–1989, a trzecia analizuje ten problem od roku 1990. Artykuł kończy się zakończeniem, w którym syntetycznie przedstawiono wnioski z przeprowadzonych analiz. W pracy wykorzystywana jest przede wszystkim analiza historyczna bazująca na literaturze krajowej i zagranicznej oraz analiza danych zastanych.

Zgodnie z przeprowadzaną analizą, w Indiach udziały poszczególnych percentyli w dochodzie i majątku otrzymywały się na względnie stałym poziomie w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, przy czym udziały dla górnych warstw zmniejszały się w tym czasie nieznacznie. W istocie można zaobserwować faktyczną petryfikację tradycyjnych struktur i nierówności. Stan ten zmienił się w już połowie lat osiemdziesiątych, a znacząco przyspieszył na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku wraz z neoliberalnymi reformami opartymi o konsensus waszyngtoński. W efekcie w ciągu ostatnich 30 lat nastąpił znaczny wzrost poziomu nierówności.

Oznaczałoby to, że pomimo ponad 70 lat reform gospodarczych, ostatecznie nie dało się zbudować silnego, egalitarnego społeczeństwa. W długiej perspektywie może to prowadzić nie tyle do utwierdzenia systemu demokratycznego, co powstania plutokracji w miejsce demokracji, a mocarstwowe ambicje New Delhi pozostaną na zawsze w sferze planów.

Słowa kluczowe: nierówności, Indie, kraje rozwijające się.

The evolution of income and wealth inequalities in India in 1951–2019

Summary

An increasing amount of research and available data shows a clear increase in the level of inequality in worldwide terms over the past 30–40 years. In this context, India is a unique case due to the enormous ethnic and linguistic diversity and specific social institutions that have arisen over the centuries.

The study is divided into three parts. The first one presents the problem of the inequalities in the contemporary world and their relationship with the processes of economic growth. The second part is devoted to an analysis of the inequalities in India in the years 1951–1989, and the third part is an analysis of this problem since 1990. The article ends with a conclusion, which briefly presents the analyses that were carried out. The study mainly uses historical analyses based on domestic and foreign literature, as well as an analysis of the existing data.

According to the analyses studied, the shares of individual percentiles in income and wealth remained relatively constant throughout the 1950s, 1960s and 1970s, with shares in the upper strata decreasing slightly over that time. In fact, there was an actual petrification of traditional structures and inequalities. These circumstances changed in the mid-1980s and accelerated significantly in the early 1990s along with liberal reforms based on the Washington consensus. As a result, the level of inequality has increased significantly over the past 30 years.

This means that despite more than 70 years of economic reform, it was ultimately impossible to build a strong, egalitarian society. In the long run, this may lead not so much to the consolidation of the democratic system as to the emergence of a plutocracy in place of democracy, and New Delhi's superpower ambitions will remain within the sphere of theories and plans.

Keywords: inequalities, India, developing countries.

JEL: D63, O10, O20, O53.